

Lars Skov Henriksen

Tillid

– et spørgsmål om moral?

Tillid er ikke længere kun et spørgsmål, der har akademisk interesse. I stigende grad er det også blevet et emne, der har politikere og meningsdannerses bevågenhed. Tillid er endda blevet et politisk mål. I denne politiske diskussion ses den danske befolknings høje niveau af såvel gensidig tillid som institutionel tillid ofte som et resultat af en fælles historie og homogen kultur. Med regeringsgrundlaget "Danmark 2020" som eksempel forsøger artiklen at levere en teoretisk funderet kritik af denne fremherskende forståelse. Artiklen demonstrerer, at perspektivet om moraldannende fællesskaber privilegerer en bestemt forståelse af tillid – og underspiller eller overser helt centrale aspekter ved tillidsfænomenet: Det gælder således spørgsmålet om, hvilke grupper i samfundet, der erfarer, at deres interesser er indbefattede i andres interesser. Det gælder spørgsmålet om samfundsinstitutioners evne og kapacitet til at reducere sårbarhed og usikkerhed, og det gælder spørgsmålet om adgang til og kontrol over forskellige former for ressourcer, der kan fungere som en baggrund af sikkerhed at falde tilbage på. Artiklens afsluttende pointe er, at en for ensidig fokusering på betydningen af moral er forbundet med en vis risiko for, at mistilliden mellem samfundets "ingroups" og dets "outgroups" kan blive forstærket.

Søgeord: Tillid, moral, indbefattede interesser, sårbarhed, usikkerhed.

Interessen for tillid er vokset betydeligt inden for sociologi og samfundsvidenskab de seneste år. Ikke mindst den gennemslagskraft, som begrebet social kapital fik med Robert Putnams (1993; 2000) skelsættende arbejder, har bidraget til dette. Den forskningsmæssige interesse har nu også spredt sig til det politiske felt, hvor stadig flere politikere og meningsdannere har fået øjnene op for, at gensidig tillid mellem borgere samt borgernes tillid til myndigheder kan fungere som et kollektivt gode.

Interessen er forståelig af to grunde. Dels er det veldokumenteret, at et højt niveau af tillid i befolkningen er forbundet med ønskelige forhold som for eksempel økonomisk vækst, god regeringsførelse og relativ fravær af korruption. Dels er der en bekymring for, at det høje niveau af tillid, som er karakteristisk for Danmark og de øvrige nordiske lande, er under pres på grund af migration, globalisering og individualisering.

Den voksende interesse betyder imidlertid også, at tillid bliver en del af den politiske kommunikation, og at der opstår politisk interesse for at erobre begrebet og forståelsen af tillid. Dette gør det nødvendigt mere grundlæggende at diskutere, hvad tillid er for et fænomen, og hvad der gør det muligt at handle med tillid. Formålet med denne artikel er på baggrund af nogle fremherskende forståelser af tillid i den politiske offentlighed at levere et kritisk og nuanceret bidrag til forståelsen af tillidens kompleksitet. Artiklen er struktureret således, at jeg først giver en kort karakteristik af tillid som socialt fænomen. Dernæst præsenterer og diskuterer jeg et konkret eksempel på en fremherskende forståelse og brug af tillid i den politiske offentlighed, nemlig regeringsgrundlaget fra 2010 "Danmark 2020 – viden, vækst, velstand, velfærd". Grundantagelsen er her, at tillid udspringer af et stærkt moralsk fællesskab, som binder samfundsmedlemmerne til hinanden i et sæt af regler og normer om gensidig respekt, tolerance og samarbejde. Herefter følger artiklens hoveddel, som er en række teoretisk og analytisk funderede kritikpunkter af denne fremherskende forståelse. Artiklen afsluttes med en kritisk diskussion af de risici, der er forbundet med at læne sig for ensidigt op ad den fremherskende politiske forståelse af tillid.

Tillidens karakteristika

Det er vanskeligt at forestille sig, at samfund eller menneskelig samhandling i det hele taget ville kunne komme i stand uden et vist mål af gensidig tillid. Tillid er et grundlæggende træk ved det sociale, hvilket Georg Simmel var en af de første til at bemærke:

Without the general trust that people have in each other, society itself would disintegrate, for very few relationships are based entirely upon what is known with certainty about another person, and very few relationships would endure if trust were not as strong as, or stronger than, rational proof or personal observation (Simmel 1990:178, 179).

Citatet rummer nogle af de centrale karakteristika, der gør sig gældende for tillidsfænomenet, og som det er muligt at resumere i følgende fire punkter: For det første er tillid rettet mod fremtiden. Når man handler i tillid – eller med tillid – så drejer det sig om, at man handler i forventning om et bestemt fremtidigt udfald. Tillid retter sig ikke bagud – men fremad, mod en forventet fremtid. Den, der udviser tillid, tager forskud på fremtiden. Han handler som om, han var sikker på fremtiden, som Luhmann (1999:39) har formuleret det.

Men læg mærke til at Luhmann siger ”som om”. Tillidens andet kendetegn er netop, at der er en risiko for, at det ikke går som forventet. Tillid kan aldrig være baseret på sikker viden (Barbalet 2009:369) – fremtiden er principielt kontingent, usikker og vanskelig at beregne rationelt. Alligevel er der masser af situationer, hvor vi bliver nødt til at handle i tillid til, at noget går godt – alternativet ville være handlingslammelse (Luhmann 1999:31). Når man handler i tillid til et bestemt fremtidigt udfald, så neutraliserer man visse farer (Luhmann 1999:61), hvorved man samtidig gør sig sårbar (Grimen 2009:28). Tillidens pris (Barbalet 2009:369) er altså den sårbarhed, der følger med. Det er den pris, vi betaler for at opnå en forventet gevinst ved at handle i tillid til nogen eller noget.

Det tredje kendetegn er, at tillid ikke er noget, vi besidder, men noget der udspiller sig i relation til andre (Grimen 2009:13; Luhmann 1999:34). Russell Hardin (fx 1993:506; 2006:19) siger det sådan, at tillid er en treleddet størrelse – det handler om A's tillid til B med henblik på noget. Ingen har total, ubetinget og absolut tillid (Grimen 2009:13). Det ville ikke være særlig klogt – og næppe heller moralsk forsvarligt (i så fald skulle det være mere rigtigt at vise tillid end mistillid til svindlere som fx Stein Bagger). Som oftest er tilliden betinget og specificeret (Grimen 2009:14). Man kan have tillid til sin bankrådgiver med hensyn til pengesager, men ikke nødvendigvis i andre forhold.

At tillid udspiller sig i en relation betyder – for det fjerde – at den, der giver eller udviser tillid står i et afhængighedsforhold til den, tilliden rettes imod (Barbalet 2009:368), og at vi accepterer denne afhængighed. Hvis man overlader katten til naboen, mens man er på ferie, så gør man sig afhængig af naboen, og man accepterer den risiko, der kan være forbundet med det.

Man kan med Harald Grimen (2009:19) opsummere ovenstående kende-

tegn ved at sige, at få forholdsregler er tillidens mest almene kendetegn. Man afstår fra at tage forholdsregler i anvendelse over for en anden aktør (Elster 2000:5). Man sænker paraderne og overlader – som regel – noget af værdi til andres varetægt i forventning om, at de er pålidelige (Grimen 2009:26ff). Man regner med, at det går godt – men man ved samtidig, at der er en mulighed for, at det ikke gør. Det koster – fx tid, penge og kræfter – at tage forbehold og beskytte sig mod eventuelle risici (Grimen 2009:29). Derfor kan man vinde meget ved at udvise tillid. Men man kan også tabe, hvis den, man har sat sin lid til, handler anderledes end forventet eller ikke viser sig at være så kompetent, som man troede.

Tillid i den politiske kommunikation

Det er klart, at den politiske kommunikation sjældent kan rumme den kompleksitet, der yder et begreb som tillid retfærdighed. Det er den politiske kommunikations natur at forenkle og spidse til – og at erobre begreber i den politiske kamp om at definere virkeligheden. Af samme grund er det så meget desto mere problematisk, hvis en bestemt forståelse eller tolkning af et begreb opnår hegemonisk status. Så vil denne dominerende diskurs dække for andre mulige tolkninger, idet den i kraft af sin hegemoniske status kommer til at fremstå apolitisk (Gimmler 2008). Jeg mener, der er en betydelig risiko for, at dette kan ske med tillidsbegrebet, hvilket først og fremmest skyldes den tætte kobling mellem diskussionen om tillid og den bredere politiske dagsorden om sammenhængskraft og nationalt fællesskab.

Jeg vil prøve at illustrere denne pointe med udgangspunkt i det regeringsgrundlag, som regeringen Løkke Rasmussen udsendte i forbindelse med ministerrokaden i februar 2010 med titlen "Danmark 2020 – viden, vækst, velstand, velfærd". Her finder man blandt andet et kapitel, der sætter som et af regeringens mål, at Danmark "fortsat skal være i den absolutte verdenselite, når det gælder borgernes tillid til hinanden og til myndighederne" (Regeringen 2010:32). Målet optræder på linje med andre mål som fx, at vi skal have mindst ét universitet i Europas top 10, at den danske middellevelevetid skal være blandt de 10 højeste i verden, og at vi skal være blandt de 10 rigeste lande i verden.

Regeringens oplæg kæder den omfattende gensidige tillid i det danske samfund sammen med to forhold. For det første at vi har en minimal grad af korruption og magtmisbrug i det offentlige system, og for det andet at borgerne normalt forstår hinanden og hinandens motiver. Det er altså baggrunden for, at en stor, og i øvrigt voksende, andel af den danske befolkning, når de spørges i diverse undersøgelser, alt i alt mener, at folk er til at stole på. Ifølge den danske Værdiundersøgelse 2008 tilslutter ca. $\frac{3}{4}$ af danskerne sig således dette synspunkt (Frederiksen 2011). I international sammenhæng er dette en usædvanlig høj andel. Konsekvenserne af den omfattende tillid er, stadig ifølge regeringen, to væsentlige (velfærds)gevinster: For det første, at

Danmark er et fredeligt samfund og for det andet, at vi er et succesrigt og effektivt samfund, fordi de aftaler, der indgås, normalt holdes.

Denne argumentation forekommer plausibel – også når man vurderer den i forhold til den tilgængelige forskning. Det problematiske ved regeringsoplægget angår spørgsmålet om, hvordan man skal forstå mekanismerne bag og årsagerne til den udbredte tillid. Her fremgår det, at tillid "først og fremmest [er] et spørgsmål om normer og opdragelse, respekt og tolerance" (Regeringen 2010:32). Tillid er med andre ord et spørgsmål om at sikre (gennem opdragelse), at den man står overfor vil være bundet af normer, der garanterer, at hans eller hendes adfærd er i overensstemmelse med det, samfundet forventer. Når regeringen stiller det op på denne måde, hænger det sammen med, at man er bekymret for, at det høje tillidsniveau risikerer at blive undermineret, fordi visse grupper netop ikke lever op til det fælles normsæt: "Normløsheden i visse subkulturer presser vores indbyrdes tillid" (Regeringen 2010:5).

Lidt forenklet sagt bygger denne forståelse på en tankefigur, hvor tilliden udspringer af et stærkt moralsk fællesskab, som binder samfundsmedlemmerne til hinanden i et sæt af regler og normer om gensidig respekt, tolerance og samarbejde. Samfundets integration sikres først og fremmest gennem tilslutning til det samme kulturelle fællesskab. En lignende figur finder man i Kasper Støvrings meget omtalte debatbog om sammenhængskraft. Her hedder det blandt andet:

At Danmark er et land med en stærk sammenhængskraft vil [...] sige, at landet bygger på en stærk tillidskultur. Tilliden består i tætte sociale relationer, der fremmer samarbejde om fælles mål. Denne tillidskultur er baseret på uformelle normer for gensidighed, ærlighed og pålidelighed, og det er den, der gør danskerne til et af verdens mest tilfredse og velstående folk (Støvring 2010:19).

Vurderet ud fra den tilgængelige teoretiske og empiriske litteratur om tillid bliver det imidlertid tydeligt, at regeringsoplægget privilegerer en bestemt forståelse af tillid, som man kunne benævne "teorien om moraldannende fællesskaber". Der kan være politiske grunde til dette, men som også eksemplet fra Kasper Støvrings bog viser, så er der tale om en ganske udbredt forståelse af tillidens fundament. I det følgende afsnit vil jeg derfor kritisk diskutere denne forståelse, og herefter vil jeg demonstrere, at væsentlige aspekter af tillidsfænomenet overses, hvis man udelukkende abonnerer på denne forståelse.

Moraldannende fællesskaber

Som antydnet ovenfor, er det en fremherskende teori, at tillid lettes ved, at tilhørsforholdet til en fælles kultur begrænser tendensen til bedrag, free-riding, udnyttelse af de svage, korrupsion etc. En væsentlig eksponent for dette

synspunkt er Francis Fukuyama (1995:153), der siger: "Trust arises when a community shares a set of moral values in such a way as to create regular expectations of regular and honest behavior". Et stærkt moralsk fællesskab og en intern solidaritet eller samhørighed opbygger grundlaget for civiliserede omgangsformer og forhindrer de uciviliserede. Det er klart, det giver mening at sige, at jo mere en befolkning står sammen om at hævde og praktisere normer om samarbejde og reciprocitet, jo mere udbredt vil troen på, at andre også er indstillet på at arbejde til fælles bedste (eller i det mindste ikke modarbejde mine interesser) være (Uslaner 2002:18). En sådan tillidskultur vil – alt andet lige – gøre det lettere for en tillidsgiver at tage springet, fordi man kan have en rimelig sikker forventning om, at flertallet deler de samme normer om fx ærlighed, tolerance og hensyntagen til andre.

Nogle, som fx Robert Putnam (1993; 2000), har i denne sammenhæng lagt vægt på betydningen af tilhørsforholdet til især *frivillige foreninger* og politiske sammenslutninger i det civile samfund: "Social trust in complex modern settings can arise from two related sources – norms of reciprocity and networks of civic engagement" (Putnam 1993:171). Frivillige organisationer bidrager til effektivitet, stabilitet og demokratisk sindelag ved at socialisere medlemmer til normer om samarbejde, reciprocitet, solidaritet og "public-spiritedness" (Putnam 1993:89, 90; Newton 2001:202, 206). Deltagelse i sådanne civile organiseringer er således en betydningsfuld kilde til, at man igennem at lære samarbejdets kunst også lærer at kunne have tillid til sine medmennesker. Desuden kan netværk i det civile samfund udbrede information om andres troværdighed (Putnam 1993:174). Det frivillige foreningsliv er med andre ord en vital del af det, Putnam (1993:89) kalder "fabrics of trust". I de senere arbejder lægger Putnam (2000) særlig vægt på sammenslutninger, der har en heterogen medlemsskare, fordi folk med forskellig social baggrund her kan mødes og bygge bro mellem samfundets forskellige sociale grupper og lag.

Når mange tillidsforskere har lagt særlig vægt på de frivillige sammenslutninger, så er det fordi, de har en særstilling i samfundet. Som Kenneth Newton (2001:206) siger det, så fødes vi alle ind i en familie, ingen af os kan undgå staten, og de fleste af os er nødt til at arbejde. Familie, stat og marked er uundgåelige. Det civile samfund, derimod, er det eneste sted i samfundet, hvor vi mødes af fri vilje – typisk med henblik på at samarbejde om at opnå et fælles mål. Derfor har foreningerne en særstilling i den sociologiske tradition, og derfor har man lagt særlig vægt på deres betydning for at lære fælles spilleregler, normer og værdier (Scott 2001:55).

Denne påstand har været gentaget adskillige gange, og den lever fortsat stærkt inden for forskningen i frivillige organisationer, frivilligt arbejde og det civile samfund. Problemet med hypotesen er, at den ikke entydigt lader sig eftervise rent empirisk – i hvert fald ikke når det gælder enkeltindviders tillid til andre og til myndigheder. Hvis det var korrekt, at tillid stammer fra deltagelse i det frivillige foreningsliv, så måtte man forvente, at mennesker,

der er aktive i foreningsliv og lignende, scorede højere på forskellige indikatorer på tillid sammenlignet med mennesker, der ikke er aktive.

Denne sammenhæng viser sig ofte i bivariate korrelationer – det vil sige, når man alene ser på sammenhængen mellem fx deltagelse i frivilligt arbejde og mål for tillid. Men den positive sammenhæng forsvinder som regel, når der samtidig kontrolleres for andre faktorer (Nannestad 2008: 423). Dette kan man blandt andet se i større komparative studier af tillid i forskellige lande (Delhey & Newton 2003; 2005). Og det viser sig også at være tilfældet i den store danske undersøgelse af frivilligt arbejde, hvor data er særdeles robuste. Tillid er ikke signifikant korreleret med frivilligt arbejde, når der samtidig kontrolleres for alder, uddannelse, netværk mv. (se fx Henriksen, Koch-Nielsen & Rosdahl 2008; Henriksen & Rosdahl 2008).

Man kan også teoretisk diskutere denne tilgang. For det første kan man sige, at den nok har for store forventninger til, hvad frivillige foreninger kan. Andre socialiseringsarenaer som daginstitutioner, skoler, arbejdspladser, familier, medier og kammeratsskabsgrupper spiller sandsynligvis en større rolle i dag end foreningerne gør (se også Newton 2001:207). Man kan også diskutere, om frivillige foreninger altid opdrager til samarbejde og civiliserede omgangsformer. Det civile samfund er principielt en ambivalent institution, hvis kræfter kan kanaliseres i såvel progressive som destruktive retninger (Nielsen 1994). Eller sagt mere jordnært, der er ligeså meget jalousi, konkurrence og eksklusion her som andre steder i samfundet (Østerberg 2006).

Et andet problem er, at tillid i teorien om moraldannende fællesskaber hovedsagelig kommer til at dreje sig om tillid til den andens *motiver*. Tilliden funderes i en forventning om, at den anden enten ikke har skjulte motiver (fx snyd og bedrag for egen vindings skyld) eller undlader at forfølge dem på grund af truslen om sanktioner. Men hvis vi fx skal indgå i et samarbejde med en anden part, så vurderer vi ikke kun den andens motiver, men også vedkommendes kompetencer (Hardin 2004:8). Selv om vi har tiltro til, at vedkommende vil os det bedste, så er det ikke altid tilstrækkeligt til, at vi faktisk realiserer samarbejdet. Når dette er vigtigt, så er det, fordi vi i et moderne komplekst samfund indgår i uendelig mange relationer, hvor vi ikke har et tæt personligt kendskab til den anden. Moderne samfund bygges ikke kun på tætte relationer, men nok så meget på specialiserede kompetencer, der udføres af folk i abstrakte roller.

Endelig kan man sige, at teorien om moraldannende fællesskaber har et logisk forklaringsproblem, fordi den først og fremmest lægger vægt på betydningen af de *historisk skabte kulturelle fællesskaber*. Sagen er imidlertid den, at mens fortalerne for denne teori bekymrer sig om moralen og fællesskabernes forfald, så har befolkningens tillidsniveau været jævnt stigende. Mens ca. halvdelen af befolkningen ved indgangen til 1980'erne mente, man kunne stole på de fleste, så er niveauet ved den seneste måling i 2008 som nævnt oppe på ca. $\frac{3}{4}$ af befolkningen (Frederiksen 2011). Det er en bemærkelsesværdig

vækst på relativt kort tid. Og ikke mindst er det en vækst, der har fundet sted i en samfundsmæssig kontekst præget af globalisering, kulturel pluralisering og individualisering, hvorfor man skulle forvente det modsatte, hvis teorien var korrekt. I forlængelse heraf må man derfor spørge, hvilke andre funderinger af tillid, der – teoretisk og empirisk – forekommer plausible. Jeg vil i de følgende afsnit fremhæve tre væsentlige aspekter ved tillid, som teorien om moraldannende fællesskaber, overser eller underspiller betydningen af: interesser, institutioner og ressourcer.

Indbefattede interesser

Det første aspekt, som teorien om moraldannende fællesskaber overser eller underspiller, er, at tillid også har en væsentlig interessekomponent. Russell Hardin, der nok er den væsentligste fortaler for dette synspunkt, spidsformulerer det på følgende måde: man har tillid til nogen, hvis man har tilstrækkelig grund til at tro, at det vil være i den pågældende persons interesse at være troværdig (Hardin 1993:505). Tillid bygger på en vurdering af, om den, man står overfor, har interesser i at være pålidelig (Hardin 2006:17). Hardin kalder det en teori om "indbefattede interesser" ("encapsulated interests"), idet: "I trust you because I think it is in your interest to take my interests in the relevant matter seriously ..." (Hardin 2004:6). Jeg vurderer måske min tillid til naboen i lyset af, om naboen har en interesse i at opretholde et godt forhold til mig. Det har de fleste naboer, men ikke nødvendigvis alle, og derfor går der også typisk et stykke tid, før man overlader katten til den nye nabo! På samme måde kan plejehjemsbeboeren vurdere sin tillid til SOSU-assistenten i lyset af, om det er i SOSU-assistentens interesse at være pålidelig. Det er det som regel, fordi vedkommende ellers risikerer at miste sit arbejde.

Teorien er rensset for moral. Tillid er en rationel forventning, der ikke har moral som forudsætning. Derimod lægger Hardin særlig vægt på, at tillid er noget, der læres over tid. Vi lærer af erfaring og gennem interaktion med andre, hvornår det er tilrådeligt at handle med tillid. Tillid er et resultat af samarbejde, ikke en forudsætning for det. Man starter med begrænset erfaring, prøver sig frem, lærer lidt, akkumulerer erfaring, vurderer om tillid i lignende situationer tidligere har kunnet retfærdiggøres osv. Enten så vinder man, eller også taber man ved at udvise tillid, og den erfaring trækker man med sig fremad i en slags løbende nyttebetragtning eller gentaget (iterativ) "prisoner's dilemma" spil (Hardin 1993:506).

Det er klart, at teorien kan kritiseres for bl.a. at udelukke andre funderinger af tillid end de rent kognitive, dvs. bevidst overvejede (fx moral og følelser). Den udelukker en masse situationer, hvor tillid ikke burde forekomme (men forekommer alligevel), fordi den ikke er rationelt begrundet (Barbalet 2009:373). Det bliver for eksempel svært at forklare tillid til fremmede (Uslaner 2002:15,17). Og det kan være svært at forklare tillid til visse professioner (fx bankfolk eller forsikringsfolk), hvor vi strengt taget ikke burde forvente, at

vores interesser er indbefattet i deres (Grimen 2009:47).

Alligevel mener jeg, Hardins teori rummer nogle væsentlige indsigter og rammer noget centralt i forhold til, hvad der gør det muligt at handle med tillid. Det væsentligste er, at vi ikke kan have tillid uafhængigt af den verden, vi er i (Hardin 1993:513). Viden om og erfaring for andres pålidelighed er simpelthen en væsentlig del af konteksten for tillid.

Den individuelle kapacitet for tillid, som Hardin (1993:508) kalder det, er derfor afhængig af tidligere erfaringer. Og disse erfaringer er – i sin tur – afhængig af de opvækstbetingelser, vi har haft. Når middelklassen har så mange fordele i forhold til andre grupper i samfundet, så kan det have at gøre med en erfaret tiltro til, at man godt kan risikere at have tillid til andre, hvilket kan åbne op for nye muligheder og gevinster (Hardin 1993:514). Omvendt gælder det (i Hardins amerikanske kontekst) for underklassen i ghettoen, at den har lært, at tillid sjældent kan retfærdiggøres. Hardins teori om indbefattede interesser rummer således et kritisk potentiale, fordi den peger på den systematiske skævhed, der eksisterer i forhold til hvilke grupper, der oplever, at deres interesser er indbefattede i andres interesser.

Reduktion af sårbarhed og usikkerhed gennem samfundets institutioner

Et andet aspekt, som overses af teorien om moraldannende fællesskaber, er betydningen af andre kollektive institutioner end det civile samfund. Institutioner er vigtige for tillid, fordi de – hvis de fungerer godt – kan reducere usikkerhed og sårbarhed. Distinktionen mellem sårbarhed og usikkerhed trækkes frem af Harald Grimen (2009:122 ff.) på baggrund af den amerikanske historiker Carol A. Heimers (2001) arbejde, og jeg tror, den er meget vigtig. Ikke mindst fordi der her ligger en væsentlig nøgle til at forstå, hvorfor graden af lighed i et samfund gang på gang empirisk set viser sig at være den væsentligste forklarende variabel i komparative studier af landes tillidsniveauer.

Sårbarhed angår det tab, vi kan lide, hvis vores tillid viser sig at være fejlplaceret (Heimer 2001:43). Derfor udstyrer vi os fx med politi og overvågningssystemer, der kan reducere faren for tab, og derfor har vi forsikringsordninger, der kan erstatte et eventuelt tab og/eller reducere tabets størrelse. Det faktum, at det er bankerne, der bærer tabet, hvis vi bliver snydt i en handel på internettet, gør det lettere at vove sig ud i transaktioner på nettet, selv om vi ikke er helt sikre på firmaets pålidelighed og har svært ved at undersøge det. Når vi ved, at Rejsegarantifonden erstatter vores ferierejse, hvis selskabet krakker, behøver vi ikke selv undersøge alle økonomiske forhold ved rejseselskabet.

Usikkerhed angår det, man ikke ved om den, man eventuelt skal vise tillid til – med andre ord usikkerheden om den andens pålidelighed (Heimer 2001:43). Her kan institutioner hjælpe med at reducere usikkerheden, fx ved at garantere igennem uddannelse og eksamenssystemer, at skolelærere, socialrådgivere og andre professioner har de rette (og tilstrækkelige) kompeten-

cer. Usikkerheden om udenlandske lægers eksamensbeviser og kompetencer, som blev intenst diskuteret i den danske offentlighed i begyndelsen af 2010, er et godt eksempel på denne problemstilling. For at reducere usikkerheden om disse lægers kompetencer så Sundhedsstyrelsen sig nødsaget til at kræve yderligere kontrol og dokumentation for deres kvalifikationer.

Hvis institutioner fungerer godt – hvilket jeg mener først og fremmest vil sige, at de er forudsigelige (Grimen 2009:112 ff.) og leverer de ydelser (forstået mere omfattende som deres funktionsydelser), vi forventer af dem (Mortensen 2009:25) – så aflaster de os altså i forhold til de undersøgelser, kontrolforanstaltninger og forsigtighedsstrategier, vi ellers selv måtte anlægge, hvis de ikke var der, eller hvis de fungerer dårligt. Man kan sige, at institutioner udgør en baggrund af sikkerhed at falde tilbage på, hvis den man viser tillid, skulle vise sig at være mindre kompetent end antaget ("misplaced trust") eller have andre motiver end antaget ("betrayed trust") (Barbalet 2009:372). Man vover fx at købe en brugt bil, fordi man ved, man kan slæbe forhandleren i retten!

Der findes flere forskellige institutioner, som er vigtige i denne sammenhæng. Uddannelse er som sagt væsentlig for at kunne have tillid til folks kompetencer. Demokratiske institutioner og en kritisk offentlighed er vigtige for at sikre åbenhed om beslutninger, for at information kan cirkulere, og for at mindretal bliver hørt og taget hensyn til (her er der også en rolle til det civile samfund). Poli og retsvæsen giver sig selv, når det gælder et samfunds stabilitet, sikkerhed og retfærdighed.

Nogle landes institutioner fungerer imidlertid bedre end andre landes og reducerer mere effektivt usikkerhed og sårbarhed. Det er et centralt argument for, hvorfor de skandinaviske lande stort set altid kommer bedst ud i komparative studier af befolkningens tillidsniveau. Det, som er karakteristisk her, er netop, at de offentlige institutioner af det store flertal i befolkningen opfattes som legitime og troværdige. Når vi erfarer, at offentligt ansatte, der er betroet vores fælles skattemidler, i det store og hele opererer ærligt og gennemskueligt, så bliver det lettere at have tillid til, at de heller ikke opererer imod vores interesser (Rothstein and Stolle 2003:20). De udgør en baggrund af sikkerhed for folk flest – ikke kun for de privilegerede.

Men der er mere til dette argument. Noget som især Bo Rothstein har argumenteret ihærdigt for er, at et samfunds bestræbelser på at sikre lighed, både med hensyn til økonomiske ressourcer ("economic equality") og med hensyn til samfundsmedlemmernes muligheder for at få adgang til fx uddannelse og arbejdsmarked ("equality of opportunity") har betydning for den generelle tillid mellem folk (Rothstein and Uslaner 2005). I kort form er ræsonnementet, at jo mere lige ressourcer og muligheder er distribueret, desto mere sandsynligt er det, at folk vil se sig selv som en del af en større sammenhæng og have fælles interesser i at opretholde et fællesskab. Det reducerer konfliktniveauet og konfliktlinjerne i samfundet ved at nedtone classeskel og andre forskelle,

hvilket gør det lettere have tillid til, at andre ikke vil forsøge at skade eller udnytte en (Delhey and Newton 2003:99). Man kan sige, at dette argument ligner Hardins ide om indbefattede interesser, men på et overordnet samfundsniveau.

Samtidig så kompenserer universelle velfærdsydelser (i modsætning til selektive) for de svageste gruppers relativt færre ressourcer (i princippet uden at stigmatisere dem), hvilket giver mulighed for adgang til væsentlige samfundsarenaer. Den reelle mulighed for at blive inkluderet reducerer med andre ord sårbarhed og usikkerhed og åbner muligheder op, fx igennem uddannelse (jf Rothstein and Uslaner 2005:47), for en langt større og bredere del af befolkningen, end det som er gældende i mere liberale og korporative velfærdsregimer, hvor reduktion af sårbarhed i langt højere grad er afhængig af enten forbindelser, familie eller penge. I november 2009 kørte jeg med en sort taxachauffør i Chicago, og jeg spurgte ham, om hans holdning til præsident Obamas politiske kamp for at gennemføre en reform af det amerikanske sundhedssystem. I modsætning til hvad man måske skulle vente, så var hans holdning, at dette aldrig ville blive til gavn for de svageste grupper. Obligatoriske forsikringer så han alene som forsikringsselskabernes mulighed for at hæve præmien samt få adgang til et større marked (dvs. en større del af den amerikanske befolkning). Hans tillid til både politikere og forsikringsselskaber kunne ligge på et meget lille sted. Tilliden til, at hans interesser var indbefattet i forsikringsselskabernes interesser, var undermineret.

Derfor gør det modsatte sig også gældende: Hvis der er en meget skæv fordeling af goder og muligheder for at forbedre ens egne chancer i samfundet, så vil folk i forskellige samfundslag have mindre til fælles og mindre tillid til andre. Så ligger loyaliteten og identifikationen hos folk af ens egen slags – sin egen gruppe – og ikke i det bredere samfund (Rothstein and Uslaner 2005:46). Mistillid og misundelse – i værste fald korrupsion, der jo netop er prototypen på at sikre egne privilegier på andres bekostning – kan i stedet trives.

Ud over dette fordelingspolitiske argument mener jeg, der er to yderligere grunde til at overveje institutioners betydning for tillid. I et moderne og komplekst samfund er vi, for det første, i stigende grad afhængige af institutionernes ekstremt specialiserede kompetencer og funktioner. De udgør simpelthen en væsentlig del af vores hverdag – og også en langt mere væsentlig del af vores hverdag, end da de klassiske sociologiske teorier om det civile samfund blev formuleret. Derfor er det vigtigt, at vi tager dem med i vores overvejelser over, hvad der gør det lettere at handle med tillid. Institutionerne udgør i dag en af de væsentligste kontekster for tillid. Oplagte eksempler er børnehaver, skoler, sygehuse og plejehjem.

For det andet er velfungerende institutioner vigtige, fordi de kan fungere som den baggrund af sikkerhed, der gør det nemmere at tage springet ud i samarbejde med andre. Jo mere kompleks arbejdsdelingen i et samfund er, desto væsentligere vil dette være. Tillid er en produktiv mekanisme, der ud-

vider handlingspotentialiet i takt med omfanget af tillid (Luhmann 1999:83). Tillid avler mere tillid og giver kraft til mere risikable (og dermed potentielt mere profitable) former for reproduktion (Luhmann 2000:170). Omvendt med mistillid, der fremmer negative forventninger og bygger på et repertoire af forsigtighed og mistro. Mistillid tærer på kræfterne, fordi man konstant må være på vagt (Luhmann 1999:126). Tillid reducerer omvendt transaktionsomkostningerne – og hvis velfungerende institutioner kan fremme tillid (og minimere mistillid), så er der faktisk en økonomisk gevinst ved dem – selv om de er dyre!

Hvis man skulle samle dette op, så kan man sige, at tre dimensioner ved institutionerne er væsentlige: For det første deres kvalitet (at de rent faktisk fungerer og leverer de ydelser, vi forventer); for det andet deres legitimitet (at folk bakker op om dem); og for det tredje deres rækkevidde (jo flere der er inkluderet, jo mindre rigid (jf. Rothstein and Uslaner 2005:47) vil samfundsstrukturen være, og jo lettere kan tilliden flyde – også mellem samfundslag).

Magt, ressourcer og social ulighed

Selv om et samfund kan gøre meget for at reducere sårbarhed og usikkerhed ved at indrette dets institutioner med henblik på inklusion, så ved vi, at sårbarhed og usikkerhed ikke er lige fordelt. Heller ikke i det danske samfund. Vi ved fra analyser af survey-data (se fx Frederiksen 2011), at respondenters tillid til andre personer og til samfundets institutioner varierer med blandt andet uddannelsesniveau, indkomst og erhverv. Jo flere ressourcer man er i besiddelse af, og jo højere status man har, desto større er sandsynligheden for, at respondenterne vil udtrykke tillid til andre personer og til samfundets institutioner.

Dette bringer spørgsmålet om magtforhold, sociale forskelle og uligheder i adgangen til forskellige typer af ressourcer frem i lyset. Vi lever ikke alle i den samme privilegerede virkelighed, hvor tilliden sjældent skuffes. Dette er et vigtigt tema, fordi meget af forskningen, inklusiv teorien om moraldannende fællesskaber, undlader at forholde sig til magt og social ulighed som en væsentlig kontekst for spørgsmålet om tillid og mistillid.

Essensen i dette perspektiv er, at tillid varierer med adgangen til ressourcer og med individers sociale position, fordi det er lettere at handle tillidsfuldt, hvis man råder over ressourcer, der kan fungere som en sikring mod de risici, der altid vil være forbundet med at undlade at tage forbehold. Samtidig er det lettere at handle med tillid, hvis man befinder sig i en position, hvor der er privilegeret adgang til de ressourcer, der gør tillidsskabende forløb lettere.

I en række empiriske undersøgelser af det, Jakob Skjøtt-Larsen og jeg kalder "(mis)tillidens sociale differentiering" (Henriksen og Skjøtt-Larsen 2011; Skjøtt-Larsen og Henriksen *et al.*), har vi, med udgangspunkt i data fra Værdiundersøgelsen 2008 og ved brug af Bourdieu-inspireret korrespondanceanalyse, set på, hvordan forskellige former for tillid er fordelt i et socialt rum, hvor vi

på den ene dimension skelner mellem store og små mængder af samlet kapital – og på den anden dimension mellem økonomisk og kulturel kapital.

Selv om der på nogle punkter er tale om moderate forskelle (hvilket sandsynligvis har at gøre med, at det er vanskeligt at undersøge tillid i en dansk kontekst, hvor forskellene er relativt små), så viser analyserne, at vi i højere grad finder de mindst tillidsfulde blandt de grupper i samfundet, som er karakteriseret ved små beholdninger af såvel økonomisk som kulturel kapital. Generelt set bekræftes altså de teoretiske forventninger: Tillid er socialt differentieret i forhold til den mængde af kapital, som folk råder over eller har adgang til.

Ud fra sådanne spørgeskemadata kan man kun spekulere på, hvordan dette mønster skal fortolkes. En oplagt tolkning er, at en mindre privilegeret position i det sociale rum medfører, at man råder over eller har en mere begrænset adgang til såvel materielle (fx indkomst, formue og forsikringer) som immaterielle ressourcer (fx uddannelse, netværk og information), der kan være væsentlige for at risikere tillid. I modsætning til de bedrestillede, der ofte vil have en baggrund af sikkerhed at falde tilbage på, så er ressourcefattige mindre godt udstyret, når det gælder om at reducere sårbarhed og usikkerhed; mindre privilegerede er med andre ord mindre godt polstret til at modstå potentielle tab, hvorfor man også er mindre villig til at løbe en risiko (jf. Gulbrandsen 2001; Hardin 1993:523). Noget tyder på, at især uddannelse er en væsentlig ressource i dag. I en empirisk analyse af det stigende gensidige tillidsniveau i det danske samfund i den seneste 30-års periode argumenterer Morten Frederiksen (2011:213,214) således for, at de kompetencer, der tilegnes via uddannelsesforløb, er en væsentlig forudsætning for at kunne navigere og handle i tillid til både andre mennesker og samfundets institutioner.

En anden mulig tolkning går ud fra, at mennesker i samme position har en tendens til at dele livsstile (Bourdieu 1984). Man kan derfor forestille sig, at den større mistro til ukendte andre, man finder blandt mindre privilegerede, afspejler en afstandtagen eller disidentifikation med det omgivende samfund, der, set fra de underprivilegeredes position, fremstår som en majoritet af privilegerede.

Endelig kan man forestille sig, at folk i mindre privilegerede positioner er mere tilbøjelige til at udvise forsigtighed i sin omgang med ukendte andre, fordi de oftere vil befinde sig i situationer, hvor andre har magt og kontrol over deres "skæbne" (Kramer 2004:139), og hvor de har erfaret, at mistilliden kan være velbegrundet (Hardin 1993:514). Andre dele af analysen, hvor vi finder en lavere grad af tillid til institutioner som politi, retsvæsen og det offentlige blandt de mindre privilegerede, kunne tyde på det.

Perspektivering

Tillid er ikke længere kun et spørgsmål, der har akademisk interesse. I stigende grad er det også blevet et emne, der har politikere og meningsdannerses opmærksomhed. Tillid er endda blevet et politisk mål. I denne politiske diskussion ses den danske befolknings høje niveau af såvel gensidig tillid som institutionel tillid som noget, der først og fremmest er blevet skabt i kraft af en fælles historie og homogen kultur. Fra politisk hold bliver den fremtidige beskyttelse af tilliden derfor baseret på tilslutningen til en flertalskultur. Tillidens fundament bliver med andre ord til et spørgsmål om *social kontrol*, der skal sikre konformitet og homogenitet i samfundet. Opslutningen bag fælles værdier skal sikres (positivt) gennem socialisering til kollektiv orientering – og (negativt) gennem truslen om sanktioner, hvis normerne brydes. Den konkrete "tillidspolitik" bliver derfor også reduceret til et spørgsmål om, at "samfundet reagerer tilstrækkeligt hårdt og konsekvent over for kriminalitet og anden asocial adfærd", som det blandt andet hedder i det regeringsudspil, jeg tog udgangspunkt i (Regeringen 2010:32).

Analysen i denne artikel har imidlertid vist, at der er en række problemer forbundet med en sådan tillidsmodel, hvor opretholdelsen af det høje gensidige tillidsniveau især gøres afhængig af fællesskabernes evne til at sanktionere adfærd, der overskrider grænserne for det acceptable.

Tillid er et komplekst fænomen, og flere forhold ser ud til at spille en rolle. To dimensioner synes særligt betydningsfulde. For det første vil muligheden for at handle med tillid afhænge af de mere overordnede kulturelle og institutionelle forhold i samfundet. Her lægger teorien om moraldannende fællesskaber især vægt på tillidskulturen, der over tid uformelt har opbygget og formet normer for samarbejde, tolerance, gensidighed og pålidelighed. Dette er der givetvis en del sandhed i. Problemet er det paradoksale forhold, som teorien rummer, nemlig at den i sin kerne hviler på en "partikularistisk" forståelse af tillid baseret på tilhørsforholdet til et historisk skabt kulturelt fællesskab – med andre ord et "vi", der deler værdier og normer. Her har man altså tillid, fordi man forventer, at andre er som en selv. Det spørgsmål, der især trænger sig på, er imidlertid om en sådan samfundsforståelse er dækkende for den kompleksitet, differentiering og fragmentering, der karakteriserer moderne samfund. Som Nils Mortensen (2009:25) har formuleret det, så ... "behøver man principielt ikke at have et fællesskab med hensyn til værdier og kultur" for at kunne have tillid til andre. Man fristes til at sige, at det faktisk er det, der er pointen med en stor del af den tillidsforskning, som er politisk interessant, nemlig den "generaliserede" tillid – altså tilliden til ukendte andre. For at kunne se det, kræver det imidlertid en forståelse af, at moderne differentierede samfund ikke kun integreres via moral og normer. Her er det vanskeligt at komme uden om, at integration også kommer i stand i kraft af medborgerskabet og de rettigheder, der (uafhængigt af kultur) formidler en formel lige adgang til de institutioner, der kan medvirke til reduktion af usikkerhed og

sårbarhed. Svagheden ved den kulturelle model er, at den ignorerer betydningen af samfundets institutioner. Min pointe vil være, at tillidskulturen i Danmark ikke kan forstås, hvis man ikke har blik for de institutionelle strukturer, der fungerer som en baggrund af sikkerhed for folk flest. Tillidskulturen er ikke bare formet af historien – den læner sig op ad institutionerne.

Selv om karakteren af et samfunds institutionelle strukturer således er afgørende for det generelle tillidsniveau, så er tillid i praksis et endnu mere differentieret fænomen. Her har jeg især fremhævet betydningen af interesser og ressourcer. Dette udgør den anden dimension. Vi er således efter min opfattelse nødt til at placere diskussionen om tillid inden for en ramme, der også medtænker, at forskellige sociale gruppers position og deres differentierede adgang til magt og ressourcer er helt afgørende for deres muligheder for at kunne handle med tillid. Som hovedregel befinder de privilegerede dele af befolkningen sig i en position, hvor det sjældent er nødvendigt at hæve paraderne og være på vagt. Men dette gælder ikke i samme grad de mindre privilegerede dele af befolkningen. Hvis en dominerende forståelse af tillid først og fremmest placerer ansvaret for opretholdelsen af det generelt høje tillidsniveau hos de lokale fællesskaber, så individualiserer man ansvaret og overser desuden, at tillid også er struktureret efter statusforskelle og klasse-skel – også selv om disse forskelle i en dansk kontekst er relativt små. Dette forekommer mig at være så meget desto mere afgørende, som at regeringens forståelse privilegerer en bestemt moralsk diskurs, der tenderer mod at virke ekskluderende: Problemet er derfor ikke bare forenklingen, men også at den fremherskende forståelse indebærer en betydelig risiko for at give medløb til en forskelstænkning, der paradoksalt nok kan bidrage til at skærpe mistilliden mellem samfundets "ingroups" og dets "outgroups", fordi sidstnævnte vil opleve, at deres interesser ikke er indbefattede i førstnævntes. I en tid med stigende arbejdsløshed, øget polarisering og segregering samt skærpet kamp om samfundets ressourcer udgør det en betydelig risiko for sammenhængskraften.

Noter

Jeg takker Jakob Skjøtt-Larsen, Lars Torpe, Christian Albrekt Larsen og Henrik Lolle for kommentarer til en tidligere version af denne artikel. Også tak til *Dansk Sociologis* to anonyme referees. Dele af manuskriptet blev udarbejdet som grundlag for min tiltrædelsesforelæsning som professor i sociologi ved Aalborg Universitet, marts 2010. Artiklen indgår i et forskningsprojekt om tillidens sociale differentiering, der er støttet af Forskningsrådet for Samfund og Erhverv.

Litteratur

- Barbalet, Jack 2009: "A characterization of trust, and its consequences". *Theoretical Sociology*, 38:367-382.
- Bourdieu, Pierre 1984: *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. London: Routledge.

- Delhey, Jan and Kenneth Newton 2003: "Who Trusts? The origins of social trust in seven societies". *European Societies*, 5(2):93-137.
- Delhey, Jan and Kenneth Newton 2005: "Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?" *European Sociological Review*, 21(4):311-327.
- Elster, Jon 2000: "Trust and emotions". *Sosiologi i dag*, 30(3):5-11.
- Frederiksen, Morten 2011: "Uddannet til tillid. I Gundelach, Peter (red.): *Små og store forandringer i danskernes værdier siden 1981*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Fukuyama, Francis 1995: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Free Press.
- Gimmler, Antje 2008: "Værdipolitik eller strukturpolitik – om sammenhængskraft og moralsk forfald". *Social Kritik*, 20(113):16-25.
- Grimen, Harald 2009: *Hva er tillit*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gulbrandsen, Trygve 2001: "Makt og tillit". *Sosiologisk Tidsskrift*, 9(4):297-327.
- Hardin, Russell 1993: "The Street-Level Epistemology of Trust". *Politics and Society*, 21(4):505-529.
- Hardin, Russell 2004: "Distrust: Manifestations and Management". In Hardin, Russell (Ed.): *Distrust*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hardin, Russell 2006: *Trust*. Cambridge: Polity Press.
- Heimer, Carol A. 2001: "Solving the Problem of Trust". In Cook, Karen S. (Ed.): *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Henriksen, Lars Skov, Inger Koch-Nielsen & David Rosdahl 2008: "Formal and Informal Volunteering in a Nordic Context: The Case of Denmark". *Journal of Civil Society*, 4(3):193-209.
- Henriksen, Lars Skov & David Rosdahl 2008: "Hvad forklarer forskellige typer af frivilligt engagement?" I Boje, Thomas P., Torben Fridberg & Bjarne Ibsen (red.): *Det frivillige Danmark*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Henriksen, Lars Skov og Jakob Skjøtt-Larsen 2011: "(Mis)tillidens sociale differentiering". I Hegedahl, Paul og Gunnar Lind Haase Svendsen (red.): *Tillid. Samfundets fundament*. Syddansk Universitetsforlag.
- Kramer, Roderick M. 2004: "Collective Paranoia: Distrust Between Social Groups". In Hardin, Russell (Ed.): *Distrust*. New York: Russell Sage Foundation.
- Luhmann, Niklas 1999: *Tillid – en mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, Niklas 2000: *Sociale systemer*. Hans Reitzels Forlag.
- Mortensen, Nils 2009: "Kortlægning af social marginalisering". I Larsen, Jørgen Elm og Nils Mortensen (red.): *Udenfor eller indenfor. Sociale marginaliseringsprocessers mangfoldighed*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nannestad, Peter 2008: "What Have We Learned About Generalized Trust, If Anything?" *Annual Review of Political Science*, 11:413-36.
- Newton, Kenneth 2001: "Trust, Social Capital, Civil Society, and Democracy". *International Political Science Review*, 22(2):201-214.
- Nielsen, Henrik Kaare 1994: "Det ambivalente civilsamfund". *Social Kritik*, nr. 29:35-42.
- Putnam, Robert 1993: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

- Putnam, Robert 2000: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon and Schuster.
- Regeringen 2010: *Danmark 2020. Viden, vækst, velstand, velfærd*.
- Rothstein, Bo and Dietlind Stolle 2003: "Introduction: Social Capital in Scandinavia". *Scandinavian Political Studies*, 26(1):1-26.
- Rothstein, Bo and Eric M. Uslaner 2005: "All For All. Equality, Corruption, and Social Trust". *World Politics*, 58(October):41-71.
- Scott, W. Richard 2001: *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Simmel, George 1990 [1900]: *The Philosophy of Money*. London: Routledge.
- Skjøtt-Larsen, Jakob og Lars Skov Henriksen (fc): Den sociale strukturering af tillid. Bogkapitel forberedt til: Skirbekk, Helge og Harald Grimen (red.): *Tillit og transaktioner*.
- Støvring, Kasper 2010: *Sammenhængskraft*. København: Gyldendal.
- Uslaner, Eric M. 2002: *The Moral Foundations of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press
- Østerberg, Dag 2006: "Vestens individkultur". *Social Kritik*, nr. 104:78-85.